

Zagospodarowanie turystyczne dolin rzecznych w obszarach chronionych województwa lubelskiego

Touristic infrastructure in Vistula valley' s protected areas in Lublin voivodeship

Wioletta Kałamucka

Zakład Ochrony Środowiska
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
20-718 Lublin Aleja Kraśnicka 2CD
e-mail: wkałamuc@poczta.umcs.lublin.pl

Abstract. The article presents the state of river's valleys protection in Lublin voivodship on the example of Vistula river. Protected area contents 22,8 % of Lublin voivodship total area. There are 33,4 % length of regional river network on this area. The Vistula river is nearly whole protected in the Lublin voivodship. There are different categories of protected areas in the valley. The development of the friendly to the environment, nature-based tourism industry is advisable on the whole area. The tourist management is very irregular now. The tourism industry development is most intensive in the Kazimierz area. The tourist management of the rest area of the Vistula valley is poorly development.

Słowa kluczowe: zagospodarowanie turystyczne, turystyka, obszary chronione, walory turystyczne
Key words: tourist development, tourism, protected areas, tourist assets

Wprowadzenie

Przyrodnicze obszary chronione są przedmiotem bogatej literatury z zakresu geografii, biologii, ochrony środowiska. W ostatnich latach coraz więcej uwagi poświęca się szeroko pojętej problematyce ich właściwego użytkowania i zagospodarowania. Wynika to z przyjęcia w polityce ekologicznej państwa zasad rozwoju zrównoważonego jako podstawy efektywnych i racjonalnych działań zmierzających do długotrwałego rozwoju kraju i jego regionów.

Jednym ze sposobów zagospodarowania obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych i kulturowych staje się zagospodarowanie i użytkowanie turystyczne. Jako działalność gospodarcza w niewielkim stopniu przyczynia się do przekształceń środowiska wykorzystując jego naturalne zasoby.

Obiektem zainteresowania turysty są walory turystyczne, które według powszechnie przyjętych kryteriów można dzielić na przyrodnicze i antropogeniczne lub wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne. Możliwość korzystania z tych walorów w dużym stopniu uzależniona jest od sposobu zagospodarowania terenu. W obszarach prawnie chronionych możliwość użytkowania rekreacyjnego i zagospodarowania na potrzeby turystyki wynikają ze statusu ochronnego obszaru określonego obowiązującymi przepisami. Im wyższa ranga ochronna obszaru tym mniejsza możliwość wprowadzania infrastruktury turystycznej.

W pracy podjęto problematykę zagospodarowania turystycznego obszarów chronionych w dolinach rzecznych województwa lubelskiego. W ubogiej w wody powierzchniowe południowej części Lubelszczyzny poza terenami leśnymi doliny rzeczne są bowiem obszarami najatrakcyjniejszymi zarówno przyrodniczo jak i krajobrazowo. Na tle ogólnej charakterystyki zagospodarowania turystycznego województwa szczegółowo przedstawiono zagospodarowanie doliny Wisły, jako obszaru niemal w całości objętego różnymi formami ochrony, a przy tym wyjątkowego ze względu na walory przyrodnicze i krajobrazowe. Wisła płynie tu w nieuregulowanym korycie, co dla rzek tej wielkości w Europie jest rzadkością. Przecinając na znacznej długości pas wyżyn tworzy malowniczy a przy tym niezwykle interesujący również ze względów naukowych przełom

Stan ochrony dolin rzecznych w Polsce

Na obszarze Polski, w tym również Lubelszczyzny doliny rzeczne przekształcone są w znacznie mniejszym stopniu niż w Europie Zachodniej. Jednak nie stanowiły one przedmiotu większego zainteresowania w działalności ochroniarskiej, która skupiała się głównie na ochronie obszarów górskich i lasów. Do połowy lat siedemdziesiątych w dolinach rzecznych fragmentarycznie chronione były torfowiska, lasy łęgowe i stanowiska rzadkich roślin. Według oceny Wiśniewskiego (1998) do połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku na obszarze dolin rzecznych utworzono w około 150 rezerwatów (wyłączając rezerваты na terenach parków narodowych). Najliczniejszą grupę stanowiły rezerваты leśne (90), następnie krajobrazowe (35), faunistyczne (14) i florystyczne (7). Tereny źródłiskowe chroniono w 14 rezerwach, starorzecza w 6 a łęgi w ponad 60-ciu. W przeważającej części tych obiektów, głównie rezerwach ornitologicznych i leśnych doliny rzeczne nie były celem ochrony, a jedynie elementem środowiska niezbędnym do bytowania obiektu chronionego. Pierwsze rezerваты określane w typologii rezerwatów jako rzeczne utworzono pod koniec lat pięćdziesiątych Były to: rezerwat Słonawy (1957 r.), Wisła (1959 r.), Wełna (1959 r.). W 1961 r. utworzono rezerwat „Rzeka Drwęca”, a kolejny – Na rzece Grabowej dopiero w 1971r. (Wiśniewski, 1998).

Do ochrony dolin poprzez wprowadzenie wieloprzestrzennych form ochrony przyczyniła się w znacznej mierze ustawa o ochronie przyrody z 1991 r. Wiele cennych przyrodniczo dolin rzecznych objęto dzięki niej ochroną jako parki krajobrazowe (np. Nadnidziański, Popradzki, Drawski, Dolina Słupi) i obszary chronionego krajobrazu (np. Nadnotecki OCK, OCK Dolina Narwi, OCK Dolina Rzeki Pasłęki) (Polska. Mapa... 2001, Polska. Natura...2004). Należy również podkreślić, że doliny rzeczne stały się przedmiotem ochrony jako parki narodowe. Spośród ośmiu parków narodowych utworzonych w Polsce od 1990 r. sześć objęło rozległe obszary podmokłych dolin w tym cztery: Biebrzański (utworzony w 1993 r.), Drawieński (1990 r.), Narwiański (1996 r.) i Ujście Warty (2001 r.) wzięły swoje nazwy od rzek, co podkreśla jeszcze bardziej rolę rzek i wytworzonych przez nie dolin w funkcjonowaniu środowiska na ich obszarze.

Znaczenie ochrony dolin rzecznych wzrosło po ratyfikowaniu przez Polskę szeregu konwencji międzynarodowych, takich, jak Konwencja Ramsarska (1971) dotycząca ochrony obszarów wodno-błotnych, Konwencja Bońska (1979) o ochronie wędrownych gatunków zwierząt, Konwencja Berneńska (1979) o ochronie dzikiej europejskiej fauny i flory oraz ich siedlisk naturalnych, Konwencja o różnorodności biologicznej (1992) (Weigle 2002). Dużą rolę w podjęciu inicjatyw ochrony dolin odegrało również włączenie się Polski w prace nad europejskim systemem ochrony przyrody.

Inną, istotną dla ochrony dolin inicjatywą międzynarodową było stworzenie europejskiej sieci ekologicznej ECONET mającej w założeniu wzajemne powiązanie ze sobą sieci obszarów chronionych państw europejskich dla zapewnienia stabilności i trwałości funkcjonowania środowiska. Za warunek ich prawidłowego funkcjonowania uznano między innymi zapewnienie powiązań między obszarami cennymi przyrodniczo za pomocą korytarzy ekologicznych, którymi w wielu przypadkach były doliny rzek. W opracowanej koncepcji krajowej sieci ekologicznej dla Polski ECONET - Polska ochroną objęte zostało 46% terytorium Polski, w tym doliny wszystkich dużych rzek od źródeł po ujście (Strategia... 1998). Niestety koncepcja ta nie ma umocowań prawnych. Zaniechano prac nad jej wdrożeniem kierując uwagę na tworzenie sieci wspólnotowej Natura 2000, której powołanie wynika z podpisania traktatu akcesyjnego.

Może jednak będzie ona częściowo zrealizowana w sieci PEEN - wzajemnie powiązanych ze sobą obszarów chronionych Europy, powstającej w wyniku przyjęcia Paneuropejskiej Strategii Różnorodności Biologicznej (1995). Sformułowano w niej zadania zmierzające do usunięcia skutków działalności człowieka przyczyniającej się do degradacji dolin rzecznych, zanieczyszczenia wód oraz zakłócenia stosunków wodnych. W ramach tej inicjatywy rozpoczęto prace nad stworzeniem sieci w których doliny dużych rzek stanowiły ważne ogniwa.

System Natura 2000 ma chronić najcenniejsze w skali wspólnoty siedliska roślin i zwierząt. Wśród siedlisk wymienionych w załącznikach do Dyrektywy Siedliskowej i Ptasiej, szczegółowo określającej zakres ochrony znalazły się m.in. muliste brzegi rzek, starorzecza, płytkie ujścia rzek, lasy łąkowe, nadrzeczne zarośla wierzbowe oraz szereg gatunków roślin i zwierząt, zwłaszcza ptaków, których istnienie związane jest z dolinami rzek.

Z powodu ograniczonej dostępności danych trudno precyzyjnie określić jaki procent powierzchni dolin rzecznych objętych jest ochroną w różnych koncepcjach sieci ekologicznych. Dla zobrazowania zjawiska w skali kraju można podać wyniki pomiarów dokonanych w oparciu o dostępne materiały kartograficzne na mapach w skali 1:75 000, uzupełnione materiałami Ministerstwa Środowiska dotyczącymi sieci Natura 2000, zamieszczonymi na oficjalnej stronie internetowej.

Tab. 1. Odsetek dolin rzecznych chronionych w ESOCH, sieci ECONET i Natura 2000: [w %]

	ESOCH	ECONET	Natura 2000		
			Zatwierdzone po konsultacjach 2008 r.	Ostoje siedliskowe zatwierdzone do 2004 r.	Ostoje ptasie zatwierdzone do 2004 r.
Wisła	56.8	100	18	-	57
Odra	49	100	16	1,5	26
Warta	46,5	100	3	21	25
Narew	74	100	0	39	41
Bug	69	90	-	39	75

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów kartograficznych i danych Ministerstwa Środowiska.
Stan na koniec 2008 r.

Z zestawienia wynika, doliny dużych rzek Polski w całości chronione są jedynie według koncepcji ECONET-PL.

Wspomnieć należy również, że problematyka ochrony dolin rzecznych znalazła swoje odzwierciedlenie w opracowanym w latach 1999-2000 przez Instytut Ochrony Środowiska „Programie ochrony dolin rzecznych w Polsce” (Gacka – Grzesikiewicz i Cichocki 2001). Koncepcja nawiązywała do zaleceń Ramowej Dyrektywy Wodnej (Dyrektywa 2000/60/WE Rady i Parlamentu Europejskiego z dnia 23 października 2000r.) i wspomnianych Dyrektyw Siedliskowej i Ptasiej oraz koncepcji zachowania ciągłości chronionej przestrzeni dolin rzecznych. Wskazano w niej do ochrony 77 różnej długości odcinków (21 jako parki krajobrazowe i 56 jako obszary chronionego krajobrazu). Koncepcja ta nie została wdrożona, ale część wskazanych obszarów, na ogół w zmienionych granicach objęto ochroną prawną.

Stan ochrony dolin rzecznych województwa lubelskiego

Województwo lubelskie leży na międzyrzeczu Wisły i Bugu. Przepływające przez obszar województwa lubelskiego Wisła tworząca na znacznym odcinku malowniczy przełom przez wyżyny oraz jej największy dopływ Bug mają charakter rzek granicznych. Za główną rzekę województwa lubelskiego uznaje się Wieprz,

prawy dopływ Wisły. Jest to najdłuższa rzeka województwa płynąca od źródeł do ujścia na jego obszarze. W systemie obszarów chronionych województwa lubelskiego znalazło się wiele fragmentów dolin rzecznych. Stopień ochrony rzek dużych i średnich poddawanych monitoringowi wód można było określić analizując materiały udostępnione przez Biuro Planowania Przestrzennego w Lublinie, które po koniecznych uzupełnieniach w oparciu o raporty WIOŚ, dane MS oraz materiały kartograficzne zostały poddane analizie komputerowej. Otrzymane w wyniku analizy zestawienie długości rzek w systemie obszarów chronionych prezentuje tabela 2.

Tab.2. Rzeki w systemie obszarów chronionych województwa lubelskiego.

Forma ochrony	Długość rzek (w km)	Średnia długość rzek (w km/km ²)	Odsetek długości rzek w stosunku do długości rzek w województwie
Parki narodowe	55,1	3,0	0,6
Otuliny parków narodowych	112,5	0,2	1,3
Parki krajobrazowe	773,8	3,2	9,3
Otuliny parków krajobrazowych	714	0,3	8,6
Obszary chronionego krajobrazu	1103	3,6	13,6
Ostoje ptasie	920,6	0,5	11,1
Ostoje siedliskowe	141,9	0,4	1,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Biura Planowania Przestrzennego w Lublinie i MS z uzupełnieniami.

Z zestawienia wynika, iż elementem systemu obszarów chronionych, który obejmuje największy odsetek długości rzek województwa (ponad 13%) są obszary chronionego krajobrazu. Niewiele mniejszą długość mają rzeki w wyznaczonych ostojach ptasich (11,1%). Na parki krajobrazowe przypada 9,3%, ale wraz z otulinami jest to prawie 17%. Poza obszarami chronionymi znalazło się prawie 70% długości rzek województwa.

W omawianym systemie zwraca uwagę znaczna fragmentacja dolin. Żadna z dużych rzek regionu łącznie z Wisłą i Bugiem nie jest chroniona na całej swojej długości. Główna rzeka województwa - Wieprz (303 km) objęta jest ochroną aż w 16 odcinkach o różnej randze ochrony, w tym: 24,6 km znajduje się w parku narodowym i otulinie, 51,5 km w parkach krajobrazowych, 32,7 km w otulinach parków krajobrazowych, 104,5 km w obszarach chronionego krajobrazu. Ostoje siedliskowe i ptasie w dolinie Wieprza obejmują odcinek 23,6 km. W całości chronione są rzeki leżące w obszarach chronionych Roztocza: Niepryszka, Sopot, Szum i rzeki PK Lasów Janowskich: Rakowa, Branew.

Ochrona doliny Wisły w granicach województwa lubelskiego

Pierwsze inicjatywy ochrony obszaru związanego z doliną Wisły związane były z działalnością Państwowego Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, Koła Ochrony Przyrody działającego przy Delegaturze Państwowej Rady Ochrony Przyrody w Puławach oraz Towarzystwa Miłośników Kazimierza. Inicjatywy te podjęte w latach dwudziestych XIX w. dotyczyły objęcia ochroną m.in. Wzgórza Trzech Krzyży, Wzgórza Zamkowego w Kazimierzu i tzw. Wrót Wiślanych - odcinka Wisły między Kazimierzem a Puławami (Stanicka 2009). Tuż po II wojnie światowej w 1946 r. Państwowy Instytut Nawożenia i Gleboznawstwa na zlecenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Lublinie zaproponował utworzenie rezerwatów między Włostowicami i Parchatką, na południe od Parchatki, na wzgórzu zamku Esterki w Bochothnicy, na Górze Zamkowej i Górze Trzech Krzyży i pod Męcierzem. Zaproponowano wówczas, aby z całego obszaru trójkąta Kazimierz - Puławy - Nalęczów utworzyć park narodowy (Wilusz, 1947, za: Stanicka M, 2009).

Projekty te nie doczekały się jednak realizacji.

Pierwszym obszarem prawnie chronionym w omawianym odcinku doliny Wisły był rezerwat „Łęg na Kępie” w Puławach. Utworzono go w 1963 r. na powierzchni 4,71ha dla ochrony naturalnego łągu wiązowego. W dolinie Wisły istnieją jeszcze 3 rezerваты: faunistyczny „Krowia Wyspa” o powierzchni 62,3 ha w gminach Wilków i Kazimierz Dolny utworzony w 1991 r. dla zachowania stanowisk łągowych licznych gatunków ptaków, florystyczno-geologiczny „Skarpa Dobrska” w gminie Wilków utworzony w tym samym roku na powierzchni 39,7 ha dla zachowania naturalnych odsłoneń skał czwartorzędowych i muraw kserotermicznych z rzadkimi gatunkami roślin oraz najmłodszy na Lubelszczyźnie, utworzony w 2008r. rezerwat faunistyczny „Wisła pod Zawichostem” o łącznej powierzchni 1 264 ha położony na terenie województwa podkarpackiego, świętokrzyskiego i lubelskiego (w gminie Anopol - 313,13 ha). Przedmiotem ochrony jest zachowanie stanowisk łągowych, miejsc żerowania oraz odpoczynku charakterystycznych dla doliny Wisły gatunków ptaków.

Większe powierzchniowo formy ochrony przyrody ustanowione na omawianym obszarze to:

- **parki krajobrazowe:** Kazimierski i Wrzelowiecki wraz z otulinami,
- **obszary chronionego krajobrazu:** Chodelski, Kraśnicki Pradolina Wieprza,
- **obszary Natura 2000:** Przełom Wisły w Małopolsce, Małopolski Przełom Wisły, Dolina Wisły Środkowej.

Kazimierski PK powołano 27 kwietnia 1979 r. jako ósmy park krajobrazowy w Polsce. Zajmuje powierzchnię 14 961 ha, obejmując w całości miasto i gminę Kazimierz Dolny, bezpośrednio część gminy Wąwolnica oraz niewielkie fragmenty gmin Wilków i Janowiec. Otulina parku ma powierzchnię 24 189 ha. Powołany został dla ochrony terenu o nieprzeciętnych, ponadregionalnych walorach zarówno przyrodniczych, jak i kulturowych (Nowacka 1992). Centralna miejscowość parku – Kazimierz Dolny – należy do miejscowości krajoznawczych o znaczeniu międzynarodowym. Zbocza doliny Wisły w Męcmierzu, Janowcu, Kazimierzu Dolnym i krawędź Kotliny Chodelskiej w Dobrem i Podgórzu pod względem krajobrazowym i florystycznym zaliczane są do najcenniejszych obszarów Kazimierskiego PK.

Wrzelowiecki Park Krajobrazowy powstał w 1990 r. jako jeden z elementów zatwierdzonego wówczas systemu obszarów chronionych województwa lubelskiego. Zajmuje powierzchnię 4988,6 ha, jego otulina 13625,0 ha. Położony jest na pograniczu 2 mezoregionów: Wzniesień Urzędowskich oraz Małopolskiego Przełomu Wisły. Strefa jego otuliny na północy obejmuje również fragment Kotliny Chodelskiej. Uzasadnieniem powołania parku były jego wysokie walory krajobrazowe i przyrodnicze. W zachodniej części parku elementem najatrakcyjniejszym krajobrazowo i przyrodniczo jest dolina Wisły, której nieuregulowane koryto urozmaicają mielizny, kamieniste plaże i terasy. Wyżyna Lubelska opada ku Wiśle kilkudziesięciometrową krawędzią. Jej odsłonięcie tworzy jeden z najpiękniejszych i najcenniejszych w Europie profili geologicznych odsłaniających utwory górnej kredy.

Chodelski OCK położony jest między dwoma parkami krajobrazowymi Wrzelowieckim i Kazimierskim. Powołano go do istnienia 26 lutego 1990 r. Stanowi on ważne ogniwo w ciągu obszarów chronionych prawobrzeżnej części Małopolskiego Przełomu Wisły, stanowiąc strefę buforową ograniczającą powstanie w bezpośrednim sąsiedztwie parków obiektów zagrażających ich właściwemu funkcjonowaniu. Powierzchnia Chodelskiego OCK wynosi 23 338 ha. Osią obszaru jest dolina Chodelki. Ochroną objęto malownicze, urozmaicone krajobrazy wyróżniające się harmonijnym ząbieniem tradycyjnych upraw rolnych, stosunkowo dużych powierzchni leśnych i kompleksów stawów. Na tle omawianych obszarów wyróżnia się dużym udziałem łąk w strukturze użytkowania gruntów (11,8%). Zachowane na znacznej powierzchni krajobrazy łąkowo-leśne dna doliny cechuje niemal pierwotny charakter.

Kraśnicki Obszar Chronionego Krajobrazu zajmuje powierzchnię 29 274 ha. Wśród przywiślańskich obszarów chronionych województwa wyróżnia się największą rozciągłością równoleżnikową (prawie 50 km) przy średniej szerokości wynoszącej niewiele ponad 5,8 km. Jego oś stanowi Wyżnica, prawy dopływ Wisły.

O powołaniu tego obszaru (26 lutego 1990 r.) zadecydowało duże zróżnicowanie typów środowiska oraz wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe (Kałamucka 2002). Wyjątkowo bogata jest szata roślinna. Stwierdzono tu występowanie 42 rzadkich gatunków roślin (Kałamucka 2006).

Obszar Chronionego Krajobrazu Pradolina Wieprza utworzono w 1990 r. na powierzchni 33159 ha. Rzeka Wieprz płynie tu szeroką, porośniętą uwilgotnionymi łąkami doliną, z licznymi starorzeczami i zastoiskami wodnymi, a także fragmentami łągów. Zróżnicowanie dna doliny i silnie meandrujące koryto sprzyjają występowaniu wielu rzadkich i chronionych gatunków roślin. Ponadto stwierdzono tu m.in. występowanie żółwia błotnego oraz wielu ginących gatunków ptaków wodno - błotnych: derkacza, brodzieca piskliwego, krwawodzioba, kilku gat. ptaków drapieżnych.

Obszary o znaczeniu międzynarodowym

W krajową sieć obszarów chronionych wpisują się elementy sieci unijnej. Ich znaczenie w ochronie doliny Wisły wynika nie tylko z ponadkrajowego statusu ochronnego, ale również rozciągłości obszaru obejmującego głównie dolinę rzeki, a nie obszary znacznie od niej oddalone. W dolinie Wisły zatwierdzono 3 następujące obszary Natura 2000:

OSO Małopolski Przełom Wisły (PLB 140006)

Obejmuje powierzchnię 6418,8 ha z tego 2645,1 ha w województwie lubelskim. Występuje tu 14 gatunków ptaków z Zał. I Dyrektywy Ptasiej oraz 4 gatunki z Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt. Jest to ważna ostoja rybitw – białoczelnej (*Sterna albifrons*) i rzecznej (*Sterna hirundo*) oraz jedno z nielicznych w kraju stanowisk łągowych ostrzygojada. W okresie łągowym obszar zasiedla co najmniej 1% populacji krajowej dzięcioła białogrzbietego (*Dendrocopos leucotos*) (PCK), mewy czarnogłowej (*Larus melanocephalus*), rybitwy białoczelnej (*Sterna albifron*) (PCK), rybitwy rzecznej (*Sterna hirundo*), szablodzioba (*Recurvirostra avosetta*), bataliona (*Philomachus pugnax*) (PCK), krwawodzioba (*Tringa totanus*), mewy pospolitej (*Larus canus*), ostrzygojada (*Haematopus ostralegus*) (PCK) i rycyka (*Limosa limosa*).

OSO obejmuje fragmenty omówionych wcześniej obszarów chronionych zachodniej części Wyżyny Lubelskiej, Wisły wraz z rezerwatem „Krowia Wyspa” a także fragmenty obszarów chronionych lewobrzeżnej części przełomu: OCK Dolina Zwolenki i OCK Solec nad Wisłą. Jest to ważna ostoja ptasia o randze europejskiej.

Obszar siedliskowy Przełom Wisły w Małopolsce (PLH 060045)

Obejmuje powierzchnię 10 208,4 ha. Znajdują się tu siedliska z Zał. I. Dyrektywy siedliskowej:

- siedliska słodkowodne naturalne: jeziora eutroficzne z roślinnością *Magnopotamion* lub *Hydrocharition* oraz rzeki o mulistych brzegach z roślinnością *Chenopodium rubri* p.p. *Bidention* p.p.
- naturalne i półnaturalne formacje trawiaste: półnaturalne suche murawy i facje zaroślowe na podłożu wapiennym (*Festuco-Brometalia*) (priorytetowe są te z nich, które obejmują ważne stanowiska storczyków).
- lasy nadrzeczne z olszą czarną (*Alnus glutinosa*) i jesionem wyniosłym (*Fraxinus excelsior*), (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*). Jest to siedlisko uznane za priorytetowe dla Wspólnoty.

Z gatunków zwierząt wymienionych w Zał. II stwierdzono występowanie żółwia błotnego (*Emys orbicularis*) i modraszka (*Maculinea nausithous* i *M. teleius*).

OSO Dolina Środkowej Wisły (PLB140004)

Obszar o całkowitej powierzchni 30848,7 ha, z tego 11% na terenie województwa lubelskiego obejmuje długi odcinek Wisły pomiędzy Dęblinem a Plockiem, o naturalnym charakterze rzeki roztokowej, z licznymi wyspami (od łąk piaszczystych po dobrze uformowane wyspy porośnięte roślinnością zielną). Największe z wysp są pokryte zaroślami wierzbowymi i topolowymi. Brzegi rzeki wraz z terasą zalewową zajmują intensywnie eksploatowane zarośla wikliny, łąki i pastwiska, na których wypasane jest bydło.

Pozostały tu również fragmenty dawnych lasów łęgowych. Występują tu co najmniej 22 gatunki ptaków z Załącznika I Dyrektywy Ptasiej i 9 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi (PCK). Jest to bardzo ważna ostoja ptaków wodno-błotnych, w której gniazduje 40-50 gatunków.

System obszarów chronionych tworzony w granicach dawnego województwa lubelskiego nie objął cennych przyrodniczo obszarów: południowej części przełomu Wisły i południowo-zachodniej części Wzniesień Urzędowskich. W tej części Lubelszczyzny planuje się utworzenie 2 parków krajobrazowych: PK Małopolskiego Przełomu Wisły i Gościeradowskiego PK, które uzupełnią ciąg nadwiślańskich obszarów chronionych, obejmując ochroną cały prawobrzeżny odcinek przełomu Wisły. (Oficjalna strona..., 2009).

Obszary prawnie chronione ze względu na walory kulturowe

Nowe możliwości ochrony wartościowych krajobrazów kulturowych, wprowadziła Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 17 września 2003 r. Są to m. in. wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii i powołanie parku kulturowego.

Na omawianym obszarze za pomnik historii uznany został decyzją prezydenta RP Kazimierz Dolny. Obecnie jest to jeden z 35 takich obiektów w Polsce i 4 na Lubelszczyźnie (obok starówki w Zamościu, zespołu pałacowego w Kozłowie i zespołu Starego Miasta w Lublinie).

Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Lublinie przygotował natomiast propozycję powołania w województwie lubelskim kilkunastu parków kulturowych jako terenów z jednej strony służących ochronie wartości kulturowych a z drugiej ich popularyzacji i promocji. Jako kryterium do objęcia ochroną w formie parku kulturowego w pierwszej kolejności przyjęto wartość kulturowo – przyrodniczą obszarów wyróżniającą je w skali województwa, uwzględniając zarazem nasilające się zagrożenia, wpływające na zanikanie chronionych cech tożsamości.

Dolinę Wisły mają objąć swoim zasięgiem

- a) Park Kulturowy Doliny Środkowej Wisły,
- b) Park Kulturowy Przełomu Środkowej Wisły pn.,
- c) Park Kulturowy Przełomu Środkowej Wisły pd.,
- d) Kulturowy Park Archeologiczny Ujścia Chodelki.

W uzasadnieniu do propozycji ich utworzenia podano: wysokie walory historyczne, zabytkowe (zróżnicowany krajobraz kulturowy) i przyrodnicze a jednocześnie zagrożenie zacierania się pierwotnej tożsamości, m. in. przez inwestycje, niszczące adaptacje miejsc i obiektów historycznych, przekształcenia krajobrazu naturalnego. Ze względu na trudną procedurę powoływania parków kulturowych i zasad funkcjonowania nie utworzono jeszcze żadnego z nich (Kałamucka 2007).

Przedstawiona charakterystyka obszarów chronionych w dolinie Wisły wskazuje na wysoki stopień ochrony doliny na obszarze województwa, przy czym dają się zauważyć dwa charakterystyczne zjawiska. Pierwsze to nakładanie się różnych form ochrony na tym samym obszarze, co świadczy o jego wysokich walorach, drugie to zdecydowana przewaga obszarów o statusie ochronnym sprzyjających rozwojowi turystyki. Ograniczenia w jej rozwoju dotyczą jedynie niewielkich fragmentów objętych ochroną rezerwatową. Jedyne nie objętym żadną formą ochrony odcinkiem doliny Wisły jest jej kilkukilometrowy fragment w okolicach miasta Puławy.

Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych w dolinie Wisły na terenie województwa

Zagospodarowaniem turystycznym określa się przystosowanie środowiska geograficznego dla potrzeb turystyki. Ma ono na celu ochronę i przystosowanie walorów turystycznych na potrzeby ruchu turystycznego, zapewnienie turystom możliwości dojazdu do obszarów, miejscowości i obiektów stanowiących cele wyjazdów turystycznych a także niezbędnych warunków pobytu w miejscu lub na szlaku będącym celem podróży. Zasadnicze elementy zagospodarowania turystycznego to: baza noclegowa, gastronomiczna, transportowa oraz towarzysząca (paraturystyczna) (Kurek, Mika 2007).

W pracy podjęto próbę scharakteryzowania niektórych elementów zagospodarowania turystycznego mających zasadnicze znaczenie dla rozwoju turystyki na omawianym obszarze tj. bazy noclegowej, gastronomicznej, szlaków turystycznych.

W ustalaniu stanu zagospodarowania obszarów chronionych w dolinie Wisły przynależnej administracyjnie do województwa lubelskiego wzięto pod uwagę zagospodarowanie turystyczne gmin leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Wisły. Są to gminy: Anopol, Józefów, Łaziska, Wilków, Janowiec, Puławy, Stężyca, Kazimierz Dolny oraz miasta: Kazimierz Dolny, Puławy, Dęblin. Ułatwiło to znacznie gromadzenie danych, które dla celów sprawozdawczych podaje się dla jednostek administracyjnych. Kłopotliwe okazało się ustalenie rzeczywistego stanu zagospodarowania turystycznego w wyniku rozbieżnych informacji w różnych źródłach: Statystykach GUS, „Audycie turystycznym województwa lubelskiego”, materiałach Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Końskowoli, materiałach archiwalnych Urzędów Gmin. Dla zachowania jednolitego, przeglądowego charakteru opracowania, za główne źródło przyjęto materiały Banku Danych Regionalnych GUS.

Przed dokonaniem charakterystyki zagospodarowania turystycznego doliny Wisły warto zwrócić uwagę na stan zagospodarowania województwa lubelskiego. O ile powierzchnia obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo podlegających ochronie stawia województwo lubelskie znacznie powyżej średniej (największa w Polsce liczba parków kulturowych i powierzchnia użytków ekologicznych, duża powierzchnia rezerwatów, występowanie obiektu z listy UNESCO, 4 Pomników Historii, licznych świadectw przenikania kultur Wschodu i Zachodu) to stan zagospodarowania turystycznego tą kolejność odwraca.

W województwie lubelskim w 2007 r. znajdowało się 4,5% obiektów zbiorowego zakwaterowania i zaledwie 1% miejsc noclegowych kraju. Bardzo słabo rozwinięta jest baza turystyczna na obszarach wiejskich. Zaledwie 54% gmin posiada kwatery agroturystyczne a tylko w 24 (40%) znajdowały się pokoje gościnne, co stawia województwo na ostatnim miejscu w kraju (tab.3)

Tab. 3. Stan bazy noclegowej w woj. lubelskim i w Polsce w 2007 r.

Tab. 3. Accommodation base in Lublin Viovodship and Poland in 2007.

	Obiekty zbiorowego zakwaterowania		Miejsca noclegowe w obiektach zbiorowego zakwaterowania		Udzielone noclegi w obiektach zbiorowego zagospodarowania (tys.)		Kwatery agroturystyczne i pokoje gościnne		Gminy z kwaterami agroturystycznymi	Gminy z pokojami gościnnymi
	ogółem	%	ogółem	%	ogółem	%	ogółem	%	%	%
Polska	6 718	100	582 105	100	54 953	100	23 718	100	54,0	40,0
Woj. lubelskie	307	4,5	5 696	1,0	1 410	2,6	705	3,0	42,0	24,0
Lokata		10 -11		12		13		11	13	16

Źródło: *Turystyka w 2007 r. GUS*, Warszawa, 2008

Source: *Tourism in 2007. Central Statistical Office*, Warsaw, 2008

Niskie są również wskaźniki charakteryzujące bazę gastronomiczną oraz dostępność komunikacyjną, w tym zwłaszcza długość dróg publicznych i linii kolejowych (tab. 4).

Tab. 1. (Page 107). Extent of big river protection under the national system of protected areas, in ECONET and Natura 2000 network [in%]. (Source: Auror ,s study on the basis of cartographic materials and Ministry of Environment data. State at the end of 2008).

Tab. 2. (Page 108). Rivers in protection area system in Lublin Voivodship. (Source: Auror ,s study study on the basis of Spatial Planing Office in Lublin, with addition).

Tab. 4. (P. 113). Selected indicators of restaurant, transport and paraturistic base in Lublin Voivodship and Poland in 2007.

Tab. 4. Wybrane wskaźniki gastronomicznej, transportowej i paraturystycznej w woj. lubelskim i w Polsce w 2007 r.

	Obiekty gastronomiczne zatrudniające powyżej 9 osób		Liczba ludności na 1 sklep	Linie kolejowe na 100 km ² [km]	Drogi publiczne na 100 km ² [km]	Placówki pocztowe na 10 tys. mieszkańców	Liczba ludność na 1 aptekę
	ogółem	%					
Polska	12398	100	103	6,3	82,8	2,2	3300
Woj. lubelskie	576	4,6	103	4,1	73,2	2,8	2664

Źródło: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008 GUS, Warszawa 2009
 Source: Statistical Yearbook of Poland 2008, Central Statistical Office, Warsaw, 2009

Na tym tle dolina Wisły wyróżnia się jako obszar o wyjątkowo nierównomiernie rozmieszczonej infrastrukturze turystycznej. Obszarem największego zainwestowania jest Kazimierz Dolny. Jest to obszar zaliczany do wielkich centrów wypoczynkowych, z bogatą ofertą form wypoczynku, bazą noclegową o wysokim standardzie i rozbudowaną bazą towarzyszącą. W Kazimierzu według statystyk GUS w 2008 r. znajdowało się 19 obiektów zbiorowego zakwaterowania, w tym 6 obiektów hotelowych, 4 ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, 2 domy pracy twórczej, kemping, 6 obiektów jeszcze nie posiadających kategoryzacji. W obiektach tych liczba miejsc noclegowych wynosiła 1328, (z tego 1228 to miejsca całoroczne), w tym 601 to miejsca w obiektach typu hotelowego.

Bogata jest też oferta gastronomiczna - prawie 2 400 stałych miejsc gastronomicznych – więcej niż mieszkańców – i ponad 1 500 miejsc sezonowych. Do tego należy dodać liczne szlaki piesze, rowerowe oraz ścieżki dydaktyczne i spacerowe, które przyciągają turystów. Rzeczywista liczba uczestników ruchu turystycznego znacznie przekracza liczbę miejsc noclegowych. Według pomiarów przeprowadzonych przez Ginalskiego (2003) w słoneczne dni weekendowe w lipcu przebywało tu około 6700 osób. Podczas trwania atrakcyjnych imprez kulturalnych liczba turystów może przekraczać 10 000.

Nieco mniejszą liczbę obiektów noclegowych posiadają Puławy. W 9 obiektach zbiorowego zakwaterowania (w tym 6 typu hotelowego) znajduje się 1012 miejsc noclegowych. Spośród pozostałych gmin i miast niewielkie hotele znajdują się jedynie w Rykach i Józefowie nad Wisłą. Stosunkowo dużą ofertę pokoi gościnnych oferuje Janowiec, gdzie znajduje się również dość duży ośrodek wypoczynkowy (49 miejsc). W Stężycy znajduje się niewielki motel a dwa obiekty hotelowe z Dębłina posiadające swoje strony internetowe, nie zostały ujęte w statystykach GUS. W Piotrawinie istnieje ośrodek szkoleniowy Zielona Szkoła na 40 miejsc. Schroniska młodzieżowe znajdują się w Kazimierzu Dolnym (2), Dęblinie, Gołębiu, Puławach i Józefowie nad Wisłą. Z materiałów ODR w Końskowoli wynika, że na terenie omawianych gmin znajduje się około 30 kwater agroturystycznych: w Anopolu, Kępie Choteckiej, Szczekarkowie, Rogowie, Janowcu (2), Kazimierzu Dolnym (24).

Określenie bazy gastronomicznej nawet w skali poglądowej dla ostatnich kilku lat nastręcza sporo trudności. Oficjalne statystyki nie podają bowiem liczby miejsc w podziale na gminy. Obiekty bazy gastronomicznej grupują się głównie w miastach: Kazimierzu Dolnym, Puławach, Dęblinie, Rykach a także w Janowcu. Poza wymienionymi miejscowościami usługi gastronomiczne są wyjątkowo słabo rozwinięte. Z przeprowadzonych wywiadów z pracownikami Urzędów Gmin wynika, że w miejscowościach gminnych istnieją jedynie niewielkie bary i punkty małej gastronomii.

Na tle stosunkowo słabo rozwiniętej (poza rejonem Kazimierza i pozostałymi miastami) bazy noclegowej i gastronomicznej omawiany obszar wyróżnia się gęstą siecią oznakowanych szlaków turystycznych pieszych, rowerowych oraz ścieżek edukacyjnych. Wzdłuż Wisły przebiega najstarszy znakowany pieszy szlak Nadwiślański prowadzący z Dębłina do Annapola (niebieski). Do Kazimierza dochodzi czerwony Szlak Wyżyny Zachodni mający swój początek w Lublinie. Z inicjatywy Lokalnej Organizacji Turystycznej „Kraina Lessowych Wąwozów” skupiającej obecnie 8 gmin zachodniej części Lubelszczyzny: Janowiec, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Poniatowa, Wąwolnica, Wojciechów, Opole Lubelskie i miasto Puławy, powstał Projekt Zintegrowanej Sieci Szlaków Turystycznych Krainy Lessowych Wąwozów.

Kałamucka W.

Obejmuje on szlak im W. Pola z Puław przez górę Puławska do Janowca (zielony), szlak Wąwozów lessowych Puławy- Włostowie - Parchatka (czarny), szlak Janowiec - Mniszew (niebieski), 3 szlaki spacerowe wokół Kazimierza (czerwony, żółty, zielony), 9 ścieżek dydaktycznych w okolicach Kazimierza i Janowca oraz 2 w okolicach Gołębia (wyznaczone przez Nadleśnictwo Puławy).

Poza szlakami pieszymi istnieją również szlaki rowerowe Kazimierz Dolny - Lublin i Kazimierz Dolny – Kraśnik (czerwone - ponadregionalne), Kazimierz Dolny – Bęczyn (żółty, regionalny), Dolina Chodelki i grodzisko nad Chodelką (niebieskie), gościniec Piotrawiński, Opole Lubelskie – Solec nad Wisłą (czarne), szlak Żółwia i Dinozaura (Bałtów – Janowiec), (niebieski). Należy również wspomnieć, że dolina Wisły w odcinku lubelskim stanowi fragment trasy rowerowej o znaczeniu krajowym obejmującym całą dolinę Wisły aż po jej ujście w Gdańsku.

Wisła na odcinku Kazimierz Dolny - Dęblin ma status szlaku kajakowego, podobnie jak ujściowe odcinki Chodelki, Kurówki i Wieprza.

Do innych obiektów zagospodarowania turystycznego zwiększających atrakcyjność turystyczną należy zaliczyć wypożyczalnie rowerów i skuterów w Kazimierzu i rowerów i rolek w Janowcu (2), ośrodki jazdy konnej w Kazimierzu i Wylągach, kort tenisowy w Kazimierzu, wyciąg narciarski w Parchatce, zalew w Janowicach oraz bogatą infrastrukturę sportową Puław: korty, pływalnia, stadion sportowy, sale gimnastyczne, skate park, lodowisko na dachu Galerii Zielonej, wypożyczalnie sprzętu sportowego (2). Ponadto należy wspomnieć o turystyce wodnej: rejsach statkami, łodziami, przejażdżki bryczką oraz udział w licznych imprezach kulturalnych odbywających się głównie w Kazimierzu i Puławach. Spośród innych, mniej znanych miejsc można wskazać Muzeum Nietypowych Rowerów i Muzeum Pijaństwa w Gołębiu.

Zakończenie

Przedstawiona charakterystyka zagospodarowania turystycznego obszarów chronionych w dolinie największej polskiej rzeki – Wisły w odcinku lubelskim wskazuje na jej bardzo nierównomierne zagospodarowanie i przez to nieracjonalne użytkowanie turystyczne i rekreacyjne. Niemal cały ruch turystyczny skupia się w okolicach Kazimierza i Puław. Tymczasem istnienie wielu form ochrony prawnej na niemal całej długości omawianego odcinka potwierdza dużą atrakcyjność doliny. Wzbogacenie infrastruktury turystycznej w oddalonych od Kazimierza regionach pozwoliłoby na bardziej racjonalne wykorzystywanie zasobów środowiska.

Planując rozwój turystyczny tego regionu należałoby w jak największym stopniu powiązać go z rzeką – głównym walorem przyrodniczym i krajobrazowym tego obszaru. W okresie ostatnich kilkudziesięciu lat Wisła, zamiast być jak dawniej miejscem wypoczynku, pracy, źródłem pokarmu, stała się rzeką odsuniętą od mieszkańców, pełniła rolę granicy, wokół której nic się nie działo.

Planując rozmieszczenie tej infrastruktury należy wziąć jednak pod uwagę naturalną wrażliwość różnych typów środowiska na degradację, towarzyszącą rozwojowi turystyki. Obszary dolin rzecznych jako środowiska wilgotne związane z obecnością wody są mniej odporne na antropopresję. Są zatem predysponowane do rozwoju różnorodnych form turystyki przyjaznych środowisku: turystyki kwalifikowanej (wędkarstwa, kajakarstwa), pieszej, rowerowej, przyrodniczej, edukacyjnej, krajoznawczej. Ośrodki obsługi turystów, miejsca pobytu turystów powinny znajdować się w pewnej odległości od dna doliny. Obecny układ sieci osadniczej, rozmieszczenie miast i większych miejscowości predysponowanych do obsługi ruchu turystycznego, w oddaleniu o kilka kilometrów od Wisły (Opole, Poniatowa, Karczmiska, Kluczkowice) można uznać za sprzyjający właściwemu zagospodarowaniu turystycznemu tego obszaru.

Literatura

- Gacka-Grzesikiewicz E, Cichocki Z., 2001: Program ochrony dolin rzecznych w Polsce. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa
- Ginalski A., 2003: Wybrane zagadnienia wykorzystania turystycznego i rekreacyjnego kazimierskiego parku Krajobrazowego. Maszynopis, Zakład Ochrony Środowiska UMCS, Lublin, 1-124
- Kałamucka W., 2006: Zachodnia część Wyżyny Lubelskiej w krajowych i międzynarodowych systemach obszarów chronionych. [w:] W. Kałamucka (red.) Krajobraz kulturowy zachodniej części Wyżyny Lubelskiej, Zakład Ochrony Środowiska UMCS, Lublin, 18-28
- Kałamucka W., 2007: Ochrona dolin rzecznych w systemie obszarów chronionych na przykładzie województwa lubelskiego. Czasopismo techniczne, 5, 239-245
- Kurek W., Mika M., 2007: Turystyka jako przedmiot badań naukowych. [w:] Kurek W. (red.) Turystyka, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 26
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Środowiska na 1.05. 2009:
<http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/>
- Mapa Polski. Natura 2000 na tle innych form ochrony przyrody. Skala 1: 750 000. 2004, Ministerstwo Środowiska, PPWK, Warszawa
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008 GUS, Warszawa 2009
- Stanicka M., 2009: Rola środowisk naukowych, administracji publicznej i organizacji społecznych w tworzeniu i funkcjonowaniu obszarów chronionych Lubelszczyzny. Praca doktorska, maszynopis, Zakład Ochrony Środowiska UMCS Lublin, 1-273
- Strategia wdrażania krajowej sieci ekologicznej ECONET-POLSKA, 1998, A. Liro (red.), IUCN, Warszawa
- Turystyka w 2007 r. GUS, Warszawa, 2008
- Weigle A., 2002: Konferencje i porozumienia przyrodnicze ratyfikowane przez Polskę IUCN, Warszawa
- Wilusz Z., 1947: Projekt rezerwatów przyrodniczych na obszarze trójkąta Puławy – Kazimierz – Nałęczów. Chrońmy Przyrodę Ojczyzn, 3/4, 55-58
- Wiśniewski R. J., 1998: Aktualny stan ochrony przyrody rzek i środowisk przyrzecznych. [w:] Dobrowolski K.A., Lewandowski K. (red.) Ochrona środowisk wodnych i błotnych w Polsce, Oficyna Wydawnicza Instytutu Ekologii PAN, Dziekanów Leśny, 72 - 75